
ДОПОВІДЬ НАЧАЛЬНИКА ПОЛЬОВОГО ПОВСТАНЧОГО ШТАБУ УНР ПОЛКОВНИКА Ю.ОТМАРШТЕЙНА ГОЛОВНОМУ ОТАМАНОВІ ПРО РЕЙД УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНЧОЇ АРМІЇ ПРОТИ БІЛЬШОВИКІВ У ЛИСТОПАДІ 1921 р.

Другий Зимовий похід частин Армії УНР у листопаді 1921 р. став трагічною завершальною сторінкою в історії українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Поразка сформованої в польських таборах з військ УНР Повстанчої армії означала невдачу спроб викликати в Україні загальне повстання проти більшовицького режиму.

У 1930 р. на сторінках львівського історичного місячника „Літопис Червоної Калини” надруковано доповідь начальника штабу Повстанчої армії полковника Ю. Отмарштейна про перебіг листопадового рейду 1921 р.¹ Цінність цього документа як історичного джерела полягає в тому, що його написав представник вищого командного складу армії й до того ж одразу після повернення Повстанчої армії з походу. Автор докладно розповідає про маршрут, операції та бої основної, Волинської групи армії („відділ Ю. Тютюнника”), оцінює умови, у яких відбувався Другий Зимовий похід, і його наслідки.

Першодрук доповіді – неповний, бо редакція „Літопису Червоної Калини” не мала кількох її останніх аркушів. Та серед документів архіву Наукового товариства ім. Шевченка, що зберігається нині у варшавській Національній бібліотеці, віднайдено оригінальний повний текст доповіді полковника Ю. Отмарштейна, з якого й доповнюємо в цій публікації раніше не друковану кінцівку. Мову документа увідповіднено з нормами сучасного правопису, наявні граматичні помилки й друкарські похибки виправлено.

ПОМІЧНИК НАЧАЛЬН. П. П. ШТАБУ
ПРИ ГОЛОВНІЙ КОМ. ВІЙСЬК УНР
„...” листопада 1921 р.
Ч...

Пану Головному
отаманові

ДОКЛАД
(мапа 3-верстка вдм.)

В 2 год[ині] ранку 4 листопада відділ² перейшов через польсько-совітський кордон в районі с. Борового через с. Нетреба лісною доріжкою, оминувши як польські, так і совітські постерунки³, і вийшов вранці на с. Майдан-Голишевський цілком несподівано для большевиків і зайняв без жадного стрілу с. Майдан-Голишевський.

Відділ налічував в своєму складі 155 старшин і урядовців і 645 козаків, при 32 конях. озброєних рушницями в цьому відділі було до 56%. Обоз складався з 12 фір, на яких були: 1) холодна зброя, 2) підривне майно, 3) шпиталь і 4) скарбниця.

В с. Майдан-Голишевський був роззброєний 1-й взвод 1-ї роти 196-го бата[льйону] кордонної охорони і було розстріляно кілька комуністів. Після цього відділ вирушив через с. Андріївку на с. Кишин, переправившись біля уроч[ища] Сердюк через р. Уборть. В с. Андріївка був захоплений к[оманди]р 1-ї роти 196-го бат[у] і к[оманди]р 4-го трудбату, який находився на лісних розробках. По дорозі на с. Кишин було розстріляно 32 комуністів. В с. Кишин прибув відділ ввечері 4–5 листоп[ада] і там ночував, виставивши охорону.

В с. Андріївка і Майдан-Голишевський були захоплені документи, які вказували, що збірка 169-го бата[льйону] на випадок тривоги була призначена в с. Голиші. виявилось також, що до Янчої Рудні і Ємільчина большевики скупчували свої відділи для подавлення партизанських відділів.

Зранку 5 листопада, вирушивши з с. Кишин, відділ був направлений через с. Стівпінку на с. Зубковичі. Наперед була вислана кінна розвідка, яка, збившись з дороги, помилково пішла зі Стівпінки на Зубковичі і після переходу через р. Ротча була зустрінена чотою піхоти і ескадроном кінноти. Розвідка приєдналася до головних сил в с. Жубровичі, се був великий привал до ...* В с. Жубровичі було захоплено 30 червоноармійців, які слідували...

Недоходячи до с. Жубровичі, був висланий відділ підривників, який підірвав залізничний місток і зруйнував телеграф на залізничній лінії Жубровичі – Осівка. В с. Жубровичі був взятий склад продналогу, який частинно роздано селянам, а частинно виміняно їм за худобу для харчування відділу.

... між с. Жубровичі через М'яколовичі, Осівку, Кривотин-Колтський на Слоб. Кривотин, де прибули біля 2 год[ини] і останувались на нічліг. З Слоб. Кривотина були відправлені: 1) відділ Гопанчука (16 чол.), який мав направитися на Шепетівку і зв'язатися по дорозі в районі Ємільчина з ген[ералом] Нельговським⁴, 2) відділ Ружицького з Пилипчуком (12 чол.) в район Олевська для зв'язку з місцевими організаціями і 3) відділ Сліпченка (25 чол.) з трьома кулеметами до Орлика на р. Тетерів. В Кривотині підтвердилися відомості про селянське заворушення в Ємільчині.

Ранком 6 листоп[ада] головні сили вирушили на Ємінець, Онишпіль, Гутка, Піски, виславши з Онишполя кінну розвідку вправо на Бондарівку, де, по відомостях, були частини по збору продналогу: кінна розвідка приєдналася в с. Піски, де був зроблений великий привал до вечора, захопивши в Бондарівці 10 червоноармійців – бата[льйону] 393-го п[олку] (132-ї бриг[ади]), штаб якого (393-го п[олку]) стояв в с. Білки. В селі Піски був розстріляний комуніст, який, по відомостях селян, розстріляв 53 українців.

* Нечіткі місця виточкувані. – Прим. ред. „Літопису Червоної Калини”.

Після великого привалу до смерку в с. Піски було вирішено продовжувати рух вночі для того, щоб з розсвітом, несподівано для ворога, захопити Коростенський вузол зі складами продналогу, які там скупчені. По відомостях, Коростень був зайнятий 132-ю бригадою, 4-м трудбатові і різними робітничими та допомогівими командами, міліцією і частинами ВЧК.

Напад на Коростень було організовано в слідуючий спосіб: Головні сили наступають через Жупани, Кожухівку на Чигирі, звідки ведуть атаку на Коростень з таким розрахунком часу, щоби підійти до Коростеня в 5½ год[ин] ранку 7 листоп[ада]. Відділ полк[овника] Ступницького⁵ в складі 10 охотників і штабу II групи наступає через Жупани, Вигів, Слоб., Краснопіль, Могильно-Білошиця з таким розрахунком часу, щоб почати атаку Коростеня з полудня в 5½ год[ин] 7 листопада.

Вирушили дві колони рівночасно і пройшли разом через с. Жупани, де виявилось, що всі дальші села до Коростеня складають з себе укріплений район Коростеня і зайняті більшовиками. Тоді було вирішено, недивлячись на це, проходити вночі через ті села, не обшукуючи їх і по можності не підіймаючи стрілянини, використовуючи лише ручні гранати. Цей нічний перехід через цілий укріплений район блискуче удався завдяки повній несподіваності для більшовиків нашого приходу. Авангарди мали лише кілька невеликих сутичок з заставами вже після виходу із села. Ті ж частини, які займали самі села, в паніці розбігалися, побачивши велику колону в самому селі.

Наслідком цього переходу до с. Чигирі була велика кількість червоноарм[ійських] трупів, розкиданих вправо і [в]ліво вздовж цілої дороги.

В с. Чигирі головні сили прибули в 4 год[ині] ранку і відразу почули кулеметну стрілянину з полудневого краю Коростеня, де полк[овник] Ступницький, підійшовши до Коростеня раніше умовленого часу, почав атаку і заскочив несподівано для більшовиків самий центр міста. Колона головних сил зараз же вирушила з с. Чигирі і почала наступ на Коростень з півночі, підійшовши до нього в 5½ год[ин] ... але до цього часу більшовики, зібравши всі свої частини на північному краю Коростеня, зустрінули нашу атаку організованими лавами і сильним кулеметним огнем. Бій прийняв затяжний характер, причому з нашого боку [були] відразу виведені зі строю раненими і забитими кращі команд[ири] сотень і куренів.

Відділ полк[овника] Ступницького не міг довго утриматися в місті і на станції, де стояло 700 красноармейців, і тому повинен був вицофатися⁶ з міста на захід. Тоді з огляду на те, що: 1) в кожную хвилину міг підійти броневик з гарматами, яких ми не мали, 2) ми мали дуже обмежену кількість набойів, яких витрачувати на затяжний бій було б нераціонально, вирішено відтягнути всі частини на с. Чигирі і продовжувати дальший рух.

Наслідками короткого зайняття Коростеня були: 1) випущення всіх політичних в'язнів (600 чол.); 2) розстріл Коростенськ[ої] ЧК і її сотрудиників – 20 чол[овік]; 3) розстріл к[оманди]ра і начальника штабу 132-ї бр[игади]; 4) велика кількість забитих вночі червоноармійців і 100 черво-

ноармійців полонених, серед яких знайдено 7 комуністів і політруків, які також розстріляні. Ми втратили забитими 7 старшин і 12 козаків, серед яких були: сот[ник] Стефанишин⁷ і хор[унжий] Василів та раненими 8 старшин і 6 коз[аків], серед яких полк[овник] Климач⁸.

При стягуванні частин на с. Чигирі з м. Києва приїхав броневик, який обстріляв гарматним вогнем нашу відходячу колону, але вогонь був неміткий, знаряди на 80 % не розривалися і тому колона втрат не понесла. З с. Чигирі колона вирушила на с. Михайлівку, де був зроблений невеликий привал до 20 год[ини]. В 20 год[ині] колона вирушила з Михайлівки через Васьковичі, Межирічка на Дідковичі, де прибула біля 1 год[ини] 8 лист[опада]. В с. Дідковичі по причині великої перевтоми людей була зроблена дньовка. Ввечері 8/XI був відправлений на с. Ігнатпіль полк[овник] Рембалович⁹ з 30 людьми, які дістали завдання висадити залізничний міст на р. Жерів. Завдання було виконано, охорона моста частинно розігнана, а частинно перебіта і відділ п[олковни]ка Рембаловича повернувся в ніч з 8 на 9 лист[опада]. З села Дідковичі вирушили о 4 год[ині]. Через годину по прибутті біля містечка, з боку Недашків, появилось 10 ворожих кіннотчиків, які були нашою заставою відбиті, причому виявилось, що в м[істечку] Базар знаходиться до 360 чоловік ворожої піхоти, а в Недашках кіннота, і тому на нічліг вирішено перейти в Буду-Кам'янецьку (Владівка), де відділи прибули о 2 год[ині].

В Ксаверові було розстріляно голову і секретаря клубу комуністичної молоді.

10 листоп[ада] о 8 год[ині] ранку колона вирушила з Буди-Кам'янецької через Юзефівку на Чоповичі. З Юзефівки була вислана наперед підривна команда, яка зірвала залізничний тор¹⁰ вправо і [в]ліво від переїзду і зруйнувала телеграф, зрізавши 10 стовпів, і був висланий 5 курінь для зайняття станц[ії] Чоповичі, а колона пішла просто на с. Чоповичі.

С[ело] Чоповичі і ст[анція] Чоповичі зайняті 38-м зал[ізної]дор[ожнім] бат[альйо]ном і кінною та пішою міліцією. На ст[анції] Чоповичі знаходилась техн[ічна] рота з 4 кулем[етами], а в селі піша і кінна міліція чол[овік] до 40 і заліз[нична] рота. Село Чоповичі було зайняте після невеликої перестрілки, причому було захоплено 17 коней від кінної міліції і вся кореспонденція на пошті.

Зі ст[анції] Чоповичі удалося вибити залізничників після упертого півгодинного бою і захопити станцію на короткий час: потрібний лише для зіпсування апаратів і перевідних стрілок. Відтак 5-й курінь мусив залишити станцію, бо надійшов броневик з Коростеня і почав обстрілювати як станцію, так і с. Чоповичі.

В Чоповичах було забрано кілька полонених червоноармійців, а комуністи вспіли втекти.

З нашого боку був тяжко ранений полк[овник] Лисогор¹¹ і забитий полк[овник] Минаківський; крім них ще двох старшин ранених.

З Чоповичів пішла колона на Гутку, Буглачки, Будилівку, де прибула біля 23 год[ини] і розташувалась першою бригадою в с. Буглачки і другою в с. Будилівка. Дальший вимарш з Будилівки – Буглачки був призначений на 14 годин[у] 11 лист[опада]. Біля 14 год[ини] на півн[іч] від Будилівки появився ворожий роз'їзд – 15 чолов[ік], який був відігнаний нашою заставою.

Тоді прибігли до Будилівки кілька наших козаків, які були захоплені в полон у Коростені і яких зазначений роз'їзд конвоював в напрямі на Київ. Там же, по відомостях селян, 9. XI. проїздив на селянській підводі ранений старшина з від[ділу] Чорного, Антончик, якого обеззброїв і хотів розстріляти начальник місцевої міліції. 11 лист[опада] в 14 год[ини] колона вирушила на с. Дитинець через Облітки, Шлямарку; звідки повернула на Заньки, виславши п[олковни]ка Ступницького з кінною розвідкою і відділом п[олковни]ка Рембаловича (60 чол.) для нічного наскоку на Радомишль. Після нічлігу головних сил в Заньках полк[овник] Ступницький приєднався до них рано 12. XI. в 11 год[ини], не зайнявши Радомишля по тій причині, що вночі заблудив зі своїм відділом.

Для освітлення району вправо від нашого руху був висланий роз'їзд на с. Модилеве, Дубовик, Мокачі. З Заньків колона вирушила 12. XI. в 14 год[ини] в напрямі на Чайківку, в якій до колони приєднався роз'їзд. В Чайківці, яка в большевиків зветься „Червоною Чайківкою”, колона була обстріляна зі скорострілу большевицької кінноти, скупченої на північ[но]-західному краю села, біля кладовища. При дальшому руху колони з Чайківки на Пилиповичі колона весь час обстрілювалася скорострілами з півд[енно]-захід[ного] краю, з с. Чайківки. Дальший рух колони, починаючи від Чайківки і кінчаючи переправою через р. Тетерів, був весь час під безперервним, продольним кулеметним обстрілом ззаду частин ворожої кінноти, яка невідступно переслідувала хвіст колони.

Таким чином з безперервними ар'єргардними боями колона пройшла через Пилиповичі, Журавлівку, Березівку, Минійки і Городськ, де переправилась через р. Тетерів. В Городську був даний останній ар'єргардний бій, в якому кінноту підпущено на 50–100 кроків і розстріляно кулеметами і сальвами¹². Тут кіннота понесла тяжкі втрати і припинила переслідування.

Після тяжкої переправи колона з обозами рушила далі, перейшла через Києво-Брестське шосе, знищивши телеграфне сполучення, і стала біля 3 год[ини] 12. XI. на нічл[іг] в с. Войташівка.

Під час цього переходу від Чайківки до Козіївки, і також на переправі, ми понесли значні втрати забитими і раненими, кількість яких доходила до 45 чол[овік]; серед них ранений з Цив[ільного] кор[пусу] сот[ник] Лупенко, стар[ший] лейт[е]н[ант] Білинський¹³ і п[олк]овник Рембалович.

Після прибуття в с. Войташівку загальна ситуація складалася так:

1. З'єднання з відділом ген[ерала] Нельговського і полк[овника] Палія¹⁴, заступником якого був Чорний¹⁵ і яким був посланий задалегідь

наказ перейти в район сіл Заньки, Міньківка, Холори, Котівка – не состоялся, тому що ті відділи в зазначеному в наказі часі в район не прибули. Наш відділ, який мав дуже малу кількість кінноти і збирався побільшити її кіннотою Палія, зробити цього не міг і залишився майже без розвідки, маючи лише слабу кінну розвідку сотн[ика] Хмари, зібрану з випадкових людей, не кіннотчиків, які не уявляли собою сплоченої частини і сиділи на перетомлених до краю конях після великих переходів по глибоких снігах, де приходилося кіньми пробивати дорогу.

2. Відділ складався в більшості з піхоти, яка внаслідок великих переходів, значних морозів з сильними вітрами, і на 50% без чобіт, мала майже вся відморожені і попухлі ноги, і тому активність її була зведена до мінімуму.
3. Обоз, який возив в шпиталі до 80 ранених і мав більше 100 фір наполовину з волами, був надзвичайно великим тягарем для цілого відділу і зробив з нього лише своє прикриття, зменшуючи до мінімуму його рухомість і здатність до активних операцій.
4. Набоїв, поповнення яких було цілком випадкове лише від забитих і полонених червоноармійців, поповнювати далі з якогось складу або бази годі було надіятися з нашими силами.
5. Ворог, який весь час ухилявся від боїв, від нашого наступу з фронту, прив'язався кіннотою до нашого хвоста і безнастанно тримав всіх людей в сильному нервовому напруженні своїми дрібними нападами ззаду.
6. Рушницями було узброєно до 50% людей і дальшого доповнення зброєю в найближчих часах не предбачалось. До 35% кулеметів кольта, яких у нас була більшість, попусувалися і направити їх з браку запасових частин було неможливо.

Така ситуація примусила прийняти рішення припинити дальший рух вглиб України і повернути назад, з метою повернутися до Польщі і завести там своїх ранених, бо дальший рух вглиб України загрожував тим, що, вистрілявши всі набої, цілий відділ зі всіма раненими, складений з людей до краю перетомлених, попав би без жадного опору до рук большевиків.

Для виконання цього рішення відділ вирушив з с. Войташівка 13. XI. в 9 год[ині] ранку через Царівку, Ставецьку Слобідку, на Негребівку. В Ставецькій Слобідці виявилось, що кіннота, яка переслідувала нас напередодні, в складі біля 600 чол[овік] кінного полку 45-ї див[ізії] плюс карательні відділи, прислані з Києва в кількості до 200 чол[овік], пройшли за годину перед нами через Ставецьку Слобідку на Кочереве. По дорозі зі Ставецької Слобідки на Негребівку нашу колону нащупали роз'їзди цієї кінноти і в с. Негребівка ми мали вже ар'єргардний бій з нею.

З с. Негребівки колона рушила через Раївку на Гуту, Комарівку і Рудню, де прибула біля 22 год[ини] і розташувалася на нічліг. Біля 4 год[ини] ранку 14. XI. передові частини переслідуючої нас кінноти підійшли до Гуту і почали кулеметний обстріл нашого розташування.

В 5 год[ині] ранку наша колона вирушила з Рудні на Кодре і звідтам через Язвинку на Майданівку. Ар'єргардні бої біля Рудні і до с. Буди-Забуянської дали можливість головним силам з Майданівки спокійно дійти до залізниці біля казарми до ст[анції] Трубецької, в 15 год[ині] 14. XI. Там авангард захопив ст[анцію] Трубецьку, взяв в полон 30 чол[овік] охорони, зірвав залізницю вліво від казарми і зіпсував телеграфічні проводи. Біля 16 год[ини] колона рушила на с. Поташню під обстрілом з тилу підійшовшої кінноти. З Поташні колона не остановлялася і пішла даліше на північ в напрямі на Блитчу, ведучи цілий час ар'єргардні бої. Не доходячи до Блитчі, було виявлено, що с. Блитча, Унін і Ханів зайняті ворогом, вибивати якого з цих сіл нашими перетомленими людьми було неможливо, а тому колона звернула вправо і пішла просіками, без доріг, в напрямі на с. Леонівку. При підході до цього села там було чути сильну рушничну і кулеметну стрілянину і крики „ура” і „слава”. Наш авангард і частини, які були у голові колони, недивлячись на страшну як фізичну, так і моральну перевтому, кинулись вперед на допомогу невідомим „своїм”, які билися в селі з большевиками, але заки вони добігли до села, стрілянина закінчилась і наші частини були зустрінуті з боку с. Леонівки сильним вогнем. Ігноруючи цей вогонь, наші частини ввірвалися в село з криком „слава” аж до церкви, але даліше посунутися вже не могли і, прикриваючись темнотою ночі, вицофалися з села і приєдналися до ... які стояли в одній верстві на захід від села. Звідти без доріг, лісними просіками колона рушила на захід з тим, щоби найти якусь переправу через р. Тетерів і, прикрившись цею переправою, хотя б трошки відпочити від насадаючої з тилу кінноти. В лісі, між Блитчею і Леонівкою, був зроблений годинний привал, під час якого для облегшення обозів були скинуті з фір і спалені всі зайві канцелярії, діла і персональні речі, яких власник не міг нести на собі.

Переправою через р. Тетерів обрано брід посередині між с. Унін і Блитче, зайнятими большевиками. Для забезпечення переправи були виставлені застави в бік села Унін і Блитче. Переправа була надзвичайно тяжка, бо брід глибокий, ранених і майно перевантажувалось з саней на фіри, яких було всього 3. Піхота проходила по збудованих нашими саперами двох кладках.

По переході р. Тетерів був зроблений годинний привал в лісі, зараз за річкою, після якого колона рушила на с. Зареве і прийшла в с. Лукашівку і Інвалідну, де розташувалась біля 21 год[ини] 15. XI., будучи спереду, де був команд[увач] Повст[анчої] армії і нач[альник] штабу, обстріляною міліціонерами, які зразу же і зникли. Ранком, біля 4 год[ини], приїхала больш[євицька] розвідка на підводах в с. Ханів і Інвалідну, просто в двір квартири штабу, але, обстріляна нашою заставою, втекла, залишивши тільки одного політрука, якого зараз і розстріляно.

В 10 год[ині] вирушила колона через с. Розважів, де перед тим спалено нами біля церкви канцелярію волосного комітету; далі через Полідарівку, Салішани в с. Голубієвичі, де був зроблений 2-годинний привал. Від

с. Розважів до Термахівки весь час ар'єргардні частини колони вели бій з переслідуючою нас ворожою кіннотою, яка відстала тільки біля с. Термахівки, де нашою засадою були нанесені їм великі втрати, серед яких був забитий к[оманди]р дивізіону. В с. Голубієвичі був висланий роз'їзд кінної розвідки сот[ника] Хмари в напрямку на с. Залішани. Роз'їзд приєднався відтак біля 24 год[ини] до сотні.

В 24 год[ині] відділ вирушив на с. Малі Міньки, куди прибув в 5 год[ині] ранку 17. XI. Зараз були виставлені застави на шляхах на Великі Міньки, Голубієвичі, Рудню, Свясоцьке, Звіздаль. Вимарш колони був призначений на 12 год[ину] в напрямку на с. Звіздаль – Христинівка. Перед самою 12 год[иною] донесли селяни, що в околичних селах, [зокрема] М[алі] Міньки, наїхало багато большевицької кінноти і піхоти.

Коли саме витягалась колона за Звіздаль, впали перші стріли ворожої кінноти з півн[ічно]-західного краю с. М[алі] Міньки вздовж колони. Стрілянина розвивалась, а хвіст колони витягнувся за село під прикриттям всієї озброєної піхоти, при кулеметах. Ворожа кіннота в довгій і густій лаві вперто посувалась вперед і вислала вправо в обхід колони, лісом, не менше 3 ескадронів, які обійшли колону, атакували її справа і відрізали голову від обозів. Рівночасно був висланий і другий обхід зліва, який вдруге атакував обози і ще раз перерізав колону. Після цих атак ці обхідні частини подались навздогін за головою колони. Такий несподіваний удар сильної, доброї ворожої кінноти разом з піхотою, яка наступала разом з тилу, викликав замішання. Наша відрізана вже піхота подалась в ліс, здержуючи завзято даліше наступаючого ворога рушничним і кулеметним вогнем.

Штаб, кінна сотня, на передніх підводах тяжкоранені, будучи відрізними від головних сил, мусили під натиском переслідуючої їх кінноти посуватися вперед. Під час цього переслідування, в трьох верстах на південь від с. Матейки, був забитий пор[учник] Ковалевський¹⁶, який їхав разом з полк[овником] Добротворським¹⁷. Там же залишився ст[арший] лейт[енант] Білинський, між раненими сот[ник] Падалка, сот[ник] Лупенко, чимало з відмороженими ногами, між котрими пор[учник] Сальський, дальше підп[о]лк[овник] Кузьменко, пор[учник] Іванів і інші.

Переправившись через р. Уж в с. Матейки, штаб з кінною сотнею і раненими рушив далі в напрямі с. Рудня-Гребля, хутір Мельники.

По прибутті в Рудню-Греблю було вирішено зі всіх людей, які оказались при штабі, сформувати для прикриття ранених три кінних сотні: 1-шу сотню скласти зі всіх старшин без винятку, які сидять на осідланих конях, 2-гу сотню – з людей кінної розвідки сот[ника] Хмари і 3-тю сотню, немущтрову, комендантську – зі всіх старшин і козаків, які сидять на конях, але не мають сідел. Це переформування зроблено в хуторі Мельники і Журбі і командирами сотень призначено: 1-ї – полк[овник] Ступницький, 2-ї – сот[ник] Хмара, 3-ї – пор[учник] Стрілець. 1-ша сотня мала 18 чол[овік], 2-га сотня – 35, 3-тя сотня – 34 чоловік[и], ранених всіх було 22 чоловіки. В такому вигляді кінний дивізіон, зробивши в Журбі 3-годинний привал, до 24 години 17 XI., вирушив

далі через хутори Липецькі, Товкачівську Каменку, перейшов залізницю в 4 год[ині] ранку 18. XI. і прибув до хутора Сугаки в 8 год[ині] ранку 18. XI. Після 4-х годин привалу, в 12 год[ині], дивізіон рушив далі через Рудню-Дивошинську, Слободу-Халплянську (Теклівка), хутір Лисівці, Рудня-Дубова на Рудню-Сирницю, де прибув 19. XI. в 6 год[ині] ранку. Після привалу, в 11 год[ині], дивізіон вирушив далі через Рудню-Кованьку на р. Уборть, по якій розташовані большевицькі перегородні отряди. Для того щоби оминати ці отряди, дивізіон переправлявся через річку зі смерком вбід між селами Перга і Рудня-Хочинська і рушив далі в напрямі на Уржевичі, які, по відомостях від селян, були зайняті большевиками. Оминувши лісами без доріг с. Уржевичі, дивізіон вийшов між 2–3 год[инами] 20. XI. на дом. Стражника (Купіль), де зустрів перший польський постерунок, а звідтам направився на Млинок, де в 5 год[ині] ранку 20. XI. перейшов через р. Студеницю і прибув в с. Біловіж в 7 год[ині] ранку 20. XI., де здав зброю і коні польській жандармерії.

Таким чином відділ, який перейшов з Борового на Україну в ніч 3–4 листопада, повернувся звідтам через польський кордон в ніч 19–20 листопада, пробувши за кордоном 16 діб.

Виключивши одну дньовку в с. Дідковичах, відділ цей, який складався з дуже малої кількості, великих обозів і слабо озброєної піхоти, перейшов на протязі 15 діб 600 верст, що дає в середньому по 40 верст на добу.

Прийнявши під увагу глибокі сніги, через які доводилось проходити напівбосій піхоті, прийнявши під увагу майже щоденні, безнастанні бої, з якими весь час пересувався відділ, цифру цю 40 верст на добу треба визнати майже легендарною. Прийнявши під увагу і те, що кращі сили старшинського командного складу понесли великі втрати, а молодших сил бракувало, і тому моральну підтримку свого духу козацтво повинно було шукати в самому собі...

Наслідками цього рейду були:

1. Для населення України.

Рейд цей наочно показав населенню великого району від кордону аж по Київ, що боротьба за волю нації не припиняється і що большевицька влада в дійсності не є такою могутньою, як це могло здаватися тим, хто знаходиться під червоним терором, і що для цієї боротьби потрібна лише міцна організованість самого населення; дальше, що рейд був товчком, який фактично оживив громадян України до боротьби за існування.

2. Для наших організацій.

Рейд цей фактично доказав, що попередня робота П[артизансько-]п[овстанчого] штабу не була роботою тільки канцелярською, що в хвилину, коли цього вимагають обставини, П[артизансько-]п[овстанчий] штаб сам вийшов і вийде для активної, бойової, а не канцелярської праці.

3. Для большевиків.

Рейд цей вніс дезорганізацію і до певної міри паніку серед багатьох червоноармійських частин: він до певної міри підірвав авторитет радянської влади в очах населення, вніс руйнацію в організацію виво-

зу продналогу з України до Росії, затримав на довший час зв'язок і залізничне сполучення між такими центрами, як Коростень, Київ, Житомир, Овруч. Крім цього, під час рейду розстріляно багато відповідальних комуністичних робітників і військового командного складу, а це повинно внести розклад навіть серед комуністичних кіл.

4. Для закордону.

Рейд цей показав кабінетним закордонним політикам, що жива справа української нації не може бути вирішена штучними, теоретичними договорами. Що нація українська не примирилася з московською окупацією, продовжує і буде продовжувати свою виз[вольну]* боротьбу аж доти, доки не визнають її справедливих змагань до самостійності.

Під час самого рейду життя показало на слідуєчі хиби його організації:

1. Самий рейд було зроблено запізно. Рання зима занадто сильно зв'язувала війська, які не могли ночувати в лісах, з теплою хатою, де вони повинні відпочивати, а це давало змогу червоній армії, через добре поставлений шпіонаж, майже щодня точно знати місце постою цього відділу, незалежно від тих великих переходів, які він робив. Рання зима з глибоким снігом незвичайно сильно перешкоджала рухомості відділу і тому головніша перевага партизанського відділу над регулярним військом – його рухомість тратила всяке значіння.
2. Заосмотрення¹⁸ відділу не відповідало тому завданню, яке на нього покладалося: а) біля 50% людей, які робили форсовані переходи, по 40 верст денно, вийшли босими. Про теплий одяг навіть не мріяли. Внаслідок цього з перших же днів виходу появилася маса хворих, а після перших морозів зі снігом 7–8 лист[опада] майже всі люди оказались з попухлими, відмороженими ногами і руками; всі вони повинні були сісти на підводи і з активних бійців перетворилися в зайвий, великий тягар в вигляді величезного обозу, який сковував до максимуму всяку рухомість партизанського відділу і зводив швидкість до 2½ верст на годину; б) рушницями було озброєно лише до 50% людей; більшість кулеметів були системи Кольта, яка показалася в зимовому переході цілком непригідною по причині малої витривалості складових частин. Запасових частин до цих кулеметів не було і тому вони після перших же боїв були здані в обоз і цим ще побільшили останній; в) набойв оказалось замало. Запас ручних гранат, які повинні бути головною зброєю при нічних наскоках, які найбільш практикуються в партизанці¹⁹, сказався замалим, а поповнити його було неможливо; г) брак кінно-гірських гармат, хоч двох, не дозволяв добре використати наслідки удачних наскоків (з Коростеня ми примушені були відійти, не використавши вповні захоплення його, після прибуття броневика з гарматами, яких ми не мали; ст[анцію] Чоповичі ми залишили також передчасно після прибуття бронепотяга);

* Далі текст за архівним примірником документа. – Прим. М.К.

д) при виході за кордон відділ мав 23 верхових коней, на яких в більшості сидів командний склад. Для кінної розвідки найближчих околиць, де оперував відділ, коней не було і тому відділ весь час ішов без очей, майже всліпу, використовуючи лише часто тенденційні відомості від селян.

Приймаючи під увагу всі зазначені хиби, на підставі досвіду цього рейду можна сказати, що для успіху слідуючих рейдів відділи повинні складатися з 600–800 людей, для того щоб, з одного боку, не бути занадто тяжкими, а малорухомими, а з другого боку, щоб бути досить сильними для розгону большевицьких відділів, які по дорозі, в селах, містечках і невеликих містах будуть зустрічатися.

Всі люди цих відділів повинні бути здоровими і абсолютно активними, Кожний немущтровий чи мущтровий, але пасивний козак буде зайвим тягарем для цілого відділу.

Всі люди повинні бути добре одягнені і взуті і всі без винятку повинні мати рушниці з відповідною кількістю набоїв до них.

Всякі немущтрові частини, канцелярії, папери, скарбниці, постачання заздалегідь присуджені до залишення їх ворогові, а тому жадних обозів такий відділ брати з собою не може.

Все бойове майно, як піроксилін, гранати, набой і інше, повинно бути розділено між людьми і возити[ся] з собою на сідлах.

Кінноти в такому відділі бажано, щоб було не менше як піхоти, для того щоб в крайньому разі, коли треба швидко підвезти піхоту до бою або вивести її з бою і відірватися від ворога, кождий кіннотчик міг би взяти на свого коня одного піхотинця і провезти його кілька верст.

Ціле постачання такого відділу не потребує жадної підводи, бо майже кожне село є в силі прохарчувати на протязі одної доби 600–800 людей і 300–400 коней.

Одиноким допустимим обозом такого відділу може бути кілька легких кінних селянських підвід або санок, які не відставали б під час руху від відділу і на яких можна було б возити легкий похідний шпиталь і ранених, але з хвилию, коли кількість ранених збільшується і цей обоз може стати тягарем для відділу, треба періодично організовувати відправку такого обозу під відповідним конвоем до Польщі або в інше безпечне місце.

Отже, відділ, сформований на таких засадах, маючи неоціниму перевагу над регулярним військом ворога в своїй рухомості і повній незалежності від тилу і баз, може безкарно зробити не тільки рейд на протязі 16 діб 600 верст, а може гуляти безкарно цілими місяцями і по цілій Україні, руйнуючи і знищуючи все, що являється перешкодою на його шляху.

Генерального штабу полковник Отмарштейн (підпис)

Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 6. – С. 12, 13; Ч. 7–8. – С. 17–20; Національна бібліотека у Варшаві. – М/ф 68846. – Арк. 217–219. – Маш. ориг.

ПРИМІТКИ

- 1 До історії повстанчого рейду ген.-хор. Ю.Тютюнника в листопаді 1921 р.: (Доклад начальника Полевого повстанчого штабу – полк. Ген. штабу Юрія Вас. Отмарштейна) // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 6. – С. 12,13; Ч. 7–8. – С.17–20.
- 2 Відділ – тут: загін.
- 3 Постерунок – тут: пост.
- 4 Василь Нельговський – український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Учасник Першої світової війни, старшина російської армії. З 1918 р. – на українській військовій службі, полковник. У 1918 – на початку 1919 р. – харківський губернський комендант. Учасник Першого Зимового походу 1919 – 1920 рр., командир частини в Київській дивізії отамана Ю. Тютюнника. У 1920 р. – командир 10-ї стрілецької бригади 4-ї Київської дивізії, заступник командира дивізії. Наприкінці 1920 р. інтернований разом з Армією УНР у польських таборах. Підвищений у званні до генерал-хорунжого. У 1921 р. брав участь у роботі Повстансько-партизанського штабу з підготовки антибільшовицького повстання в Україні. З доручення генерала Ю.Тютюнника здійснював партизансько-диверсійні рейди на зайняті більшовиками терени України. Під час Другого Зимового походу 1921 р. зробив рейд на Волині окремо від основних сил Повстанчої армії. Не з'єднавшись з Волинською групою генерала Ю. Тютюнника, відступив до Польщі.
- 5 Леонід Ступницький (1892–1944) – український військовий діяч, полковник Армії УНР, генерал-хорунжий УПА. Командир окремого відділу в складі Волинської групи Повстанчої армії під час Другого Зимового походу 1921 р.
- 6 Вицофатися – відступити.
- 7 Василь Стефанишин (р. нар. невід. – 1921) – український військовий діяч, сотник Армії УНР. Народився в Станіславові (суч. Івано-Франківськ). Учасник Першої світової війни, підхорунжий Легіону УСС. У 1918 – 1919 рр. старшина військової формации Січових стрільців, командир пішої розвідки 1-го (28-го) полку СС (1919 р.). У 1920 р. – командир 47-го куреня 16-ї бригади 6-ї стрілецької дивізії Армії УНР. Член січово-стрілецької організації полковника Є. Коновальця. Наприкінці 1920 р. інтернований у польських таборах. Взяв участь у Другому Зимовому поході 1921 р. як командир 4-го куреня 2-ї зведеної бригади Київської дивізії. Загинув у бою з більшовиками під Коростенем.
- 8 Климач – український військовий діяч, полковник Армії УНР. У 1920 р. – командир 29-го куреня 10-ї стрілецької бригади 4-ї Київської дивізії Армії УНР. Наприкінці 1920 р. інтернований у польських таборах. Учасник Другого Зимового походу в складі Волинської групи Повстанчої армії.
- 9 Іван Ремболович (Рембалович) (р. нар. невід. – 1944) – український військовий діяч, полковник Армії УНР. У роки Першої світової війни – капітан російської армії. Взяв участь в українізації частин російської армії на Південно-Західному фронті в 1917 р. З весни 1918 р. – на українській військовій службі. За гетьманату служив у 5-му Чернігівському корпусі. На початку 1919 р. – у корпусі Січових стрільців, у другій половині 1919 р. – зв'язковий старшина штабу Запорізької групи Армії УНР. Учасник Другого Зимового походу 1921 р. На еміграції мешкав у Польщі. Під час Другої світової війни служив у дивізії ваффен СС „Галичина”. Загинув у битві з радянськими військами під Бродами.
- 10 Тор – залізнична колія.
- 11 Степан Лисогор – український військовий діяч, полковник Армії УНР. Учасник Першої світової війни, капітан

- російської армії. У 1917 р. українізував і очолив розташований у Херсоні 260-й Брацлавський полк. З весни 1918 р. – на українській військовій службі. Навесні 1919 р. командував куренем у 56-му Немирівському полку 19-ї дивізії Північної групи Армії УНР. У 1920 р. – командир Гайсинсько-Брацлавської повстанської бригади, з якою увійшов до Армії УНР. Командир 9-ї стрілецької бригади 3-ї Залізної дивізії. Наприкінці 1920 р. інтернований разом з Армією УНР у польських таборах. Командир 5-го куреня 2-ї зведеної бригади Київської дивізії під час Другого Зимового походу 1921 р.
- 12 Сальва – тут: випал, залп.
- 13 Михайло Білинський (1882–1921) – український військовий діяч, капітан III рангу Української військової флоти. Учасник українського національного відродження 1917 р., член Української партії соціалістів-самостійників. Один з організаторів Міністерства морських справ УНР. У кінці 1918 – на початку 1919 р. – Міністр морських справ УНР. Навесні 1919 р. – командир дивізії морської піхоти. У 1920 р. – Міністр внутрішніх справ УНР. Член Ради Республіки в Тарнові в 1921 р. Брав участь у Другому Зимовому поході 1921 р. Загинув у бою з більшовиками під с. Малими Міньками.
- 14 Михайло Палій-Сидорянський – український військовий діяч, полковник Армії УНР. Учасник Першої світової війни, підстаршина російської армії. З 1918 р. – на українській військовій службі. У 1919 р. служив у кінноті Київської групи Армії УНР. Брав участь у Першому Зимовому поході 1919–1920 рр. З травня 1920 р. – командир 4-го Київського кінного полку. Наприкінці 1920 р. інтернований у польських таборах. Командувач Подільської групи Повстанчої армії під час Другого Зимового походу 1921 р. Поранений у бою з більшовиками, був переправлений на терен Польщі. На еміграції мешкав на Волині.
- 15 Сергій Чорний – український військовий діяч, підполковник Армії УНР. Учасник Першої світової війни, старшина російської армії. З весни 1918 р. – на українській військовій службі. У 1919 р. – старшина-гарматник січових стрільців. Учасник Першого Зимового походу 1919–1920 рр., командир гарматного дивізіону Київської дивізії отамана Ю. Тютюнника. Під час Другого Зимового походу 1921 р. – помічник командувача, командувач Подільської групи Повстанчої армії.
- 15 Ян Ковалевський – поручник польської армії, зв'язковий старшина польського головнокомандування при Повстансько-партизанському штабі генерала Ю. Тютюнника влітку 1921 р. Учасник Другого Зимового походу 1921 р. Загинув у бою з більшовиками під с. Малими Міньками.
- 17 Осип Добротворський – український військовий діяч, полковник Армії УНР. У період Першої світової війни – старшина російської армії. У 1919 – 1920 рр. – учасник повстансько-партизанського руху проти більшовиків. У 1920 р. – старшина Київської дивізії отамана Ю. Тютюнника. Співробітник Повстансько-партизанського штабу, брав участь у Другому Зимовому поході 1921 р. З 1923 р. – в УСРР.
- 18 Заосмотрення – забезпечення.
- 19 Партизанка – тут: партизанські дії.

***Вступне слово, публікація
документа й примітки
Михайла КОВАЛЬЧУКА***